

УДК 1(314/316)+308+316(93/94)

О. Г. Найдъонов
кандидат філософських наук, доцент,
докторант відділу інтернаціоналізації вищої освіти
Інституту вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

ПОГЛЯДИ ПИТИРИМА СОРОКІНА НА ПРИЧИНИ Й ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Видатний російсько-американський соціолог Питирим Олександрович Сорокін (1889–1968) зробив суттєвий внесок у теорію соціогенезу. Його як працівника Петроградського університету було вислано за кордон у вересні 1922 р. під час заходу більшовицького уряду РРФСР щодо висилки неугодних владі інтелектуалів, який отримав назву «Філософський пароплав». У 1923 р. він назавжди переїздить із Європи до Америки, де в 1930 р. стає громадянином США, а від президента Гарвардського університету отримує персональне запрошення посісти посаду професора. В університеті П. Сорокін став засновником соціологічного факультету, був відомий як затятий противник комунізму, який він називав «шкідником людини». Учений зробив внесок у теорію соціальних циклів, який по достоїнству можна оцінити, розглянувши еволюцію поглядів ученого на процеси взаємин суспільства й особистості.

Дослідженням поглядів П. Сорокіна на причини та фактори суспільного розвитку займалися такі дослідники, як В.В. Василенко [1], В.І. Добренєков [2], В.А. Кордун [3], Ю.Ю. Кулакова [4], В.С. Ломоносова [5], В.Г. Лук'янов [6], Г.А. Осипов [7], І.В. Пономарева [8], В.А. Шаповалов [9], Р.П. Кузорт та Е.В. Кінг [10], К. Гамбесі [11], Б.В. Джонстон [12] та інші. Указану тему вони розглядають побіжно чи в контексті дослідницького завдання, яке вирішують у праці. Узагальненого дослідження філософсько-соціологічного надбання вченого щодо питання механізмів і рушійних сил соціальної еволюції знайти не вдалося.

Метою статті є простеження й узагальнення поглядів П. Сорокіна в обсязі, який допускає стаття, на причини та фактори розвитку суспільства. Обґрунтовується динамічність поглядів ученого на цю складну тему, де в остаточному варіанті головною причиною він убачає світ понять, якими користуються в суспільстві.

На початку свого творчого шляху вчений активно відстоював велике призначення людини творити історію й соціальну еволюцію. Він перебував під сильним впливом поглядів О. Конта, Г. Спенсера і професора Л.І. Петражицького [13], який спробував розглянути теорію права крізь призму психологічного підходу. У роботі «Історична необхідність», написаній у роки першої світової війни, П. Сорокін прямо ставить запитання: що становить необхідну та головну умову появи й розвитку людства? Двозначностей у відповіді, вважає він, бути не може. Безумовно, такою необхідною і достатньою умовою є сама людина з усіма своїми властивостями й потребами. «З її появою почалася історія людства, і з її зникненням вона скінчиться... Усяка зміна історичного процесу, всякий крок уперед чи назад є справа людини і без неї не обходиться» [14, с. 519].

Соціолог зазначає тісний взаємозв'язок природи й людини: «Природа не є щось ціле, що протистоїть людині, а є сукупність окремих речей, які мають свої властивості, й однією з таких речей, найбільш досконалою та вищою, є людина». Одночасно він підкреслює автономність людини: індивід сам є частина природи, але частина, що володіє певними властивостями. «Тому історичні закони – її закони, тобто зв'язок її властивостей як певної частини світу» [14, с. 520]. Для кращого осягнення соціального розвитку вчений обґрунтовує необхідність урахувати еволюцію психофізичної основи людини, яка і творить історію. «Володіючи певною психофізичною організацією, – пише П. Сорокін, – шляхом незліченних страждань і досвіду, які опрацьовані інтелектом як потужним засобом творчості іс-

торії, що ставить собі цілі й досягає їх, людина була завжди єдиним творцем своєї історії». Соціальна еволюція та людська історія нерозривно пов'язані між собою. У свою чергу, «в історії ... не може бути жодного історичного факту, який суперечив би властивостям людини або здійснився би без неї». Тому, вважає дослідник, не можна говорити про будь-які зумовленості, про незалежні від людини закони та хід історії, про неможливість переступити ці закони. Говорити так – «значить плавати в безмежних туманах помилок». Він глибоко переконаний, що людина може творити свою історію, удосконалюючи соціальну організацію.

У ранніх роботах він дотримується погляду про те, що джерелом, яке ініціює початок, більше того, є основою і стрижнем саморозвиваючої соціокультурної системи «людина-суспільство», є людина. Учений вважає, що всі процеси у світі діляться на два розряди. В одних із них людина не бере участі, вони незалежні від неї, а в інших вона є вирішальною силою, і результати таких процесів визначаються її властивостями. «Такими властивостями, – зазначає П. Сорокін, – є певна психофізична організація, інтелект як потужний засіб впливу на середовище, свідомо-мотиваційна воля, здатність ставити собі цілі й в ім'я їх реалізації діяти тощо». Коли спрацьовують усі ці властивості, відбувається зміна середовища, умов, що оточують кожну особистість, тобто еволюція суспільства. Учений ставить знак рівності між зміною й історичним фактом: «... Інтегруючи маленькі зміни, вироблені кожною особистістю, ми отримуємо те, що називається історичним фактом або зміною» [14, с. 520]. Суспільні зміни не завжди є розвиток, це може бути й деградація, регрес суспільства.

В основу класифікації різних філософських і соціологічних течій, яку запропонував П. Сорокін, покладено принцип ототожнення або розрізнення ними понять «прогрес» і «еволюція». Він виділяє три напрями в соціальній філософії: перший ототожнює поняття еволюції та прогресу (теорія єдиної еволюції-прогресу – Ж.А. Кондорсе, О. Конт, Г. Спенсер); другий дотримується множинності еволюції-прогресу (Г. Тард, Л. Уорд, Н.К. Михайловський і П.Л. Лавров); третій намагається синтезувати перший і другий напрями (Е. Де-Роберті). На початку свого творчого шляху П. Сорокін в основних рисах поділяє погляди прихильників першого напрямку, хоча й визнає, що прогрес не є прямолінійним, а передбачає всілякі зигзаги, повороти, відхилення [15; 16; 17].

Мислителя цікавить співвідношення свідомого та несвідомого в механізмі розвитку суспільства. Усі дії («акти»), що здійснюються людиною, він ділить на дві категорії: несвідомі і свідомі. Перші, у свою чергу, класифікує на первинно-автоматичні, суто інстинктивні, які ніколи не усвідомлюються, і вторинно-автоматичні, які раніше були свідомими, але від частого повторення перестали бути такими. Поява останніх, на його думку, відбувається в результаті одноманітності умов або їх незначної мінливості [15]. А ось свідомими дії людини стають у результаті торгнення незвичних умов у сферу її звичного життя. Чим складніше та мінливіше навколишнє середовище індивіда, тим складнішим повинен бути організм людини. Згідно з П. Сорокіним, фізичне середовище не може виступати постійним причинним фактором, роль вічного двигуна прогресу тут відіграє соціальне середовище: «У його механіці знаходимо ми ті постійні дріжджі, які роблять необхідною постійну зміну, а разом із тим і зростання свідомості» [15, с. 288].

Британський філософ А. Тойнбі також дотримувався такої думки.

Оскільки індивіди за природою своєю значно різняться, то пристосування їх до нових умов відбувається неоднаково. У результаті наростає соціальний конфлікт між прихильниками старих і нових способів соціальної адаптації («конфлікт шаблонів»). Вирішується він двома шляхами: а) соціальна група перестає існувати як надіндивідуальна єдність; б) більш сильна частина групи насильно змушує дотримуватися соціальних норм за допомогою позитивних (нагород) і негативних (кар) впливів. Отже, конфлікт набуває свідомо вмотивованої форми [15, с. 310]. П. Сорокін звертає увагу на те, як розвиваються і яку роль виконують норми соціальної поведінки у функціонуванні суспільства. Учений виділяє три види соціальної поведінки особистості: належне, заборонене та рекомендоване. Соціально значимі дії індивіда визначаються шляхом не фізіологічної, а соціально-психічної спадковості: психологічного запліднення наступних поколінь попередніми за допомогою традицій, виховання й навчання. У цьому процесі соціолог надає пріоритет суспільству, однак у процесі соціально-інноваційної діяльності – людині, бо «родові ознаки колись також (відповідно до теорії еволюції) були індивідуально набутими ознаками» [15, с. 281]. Учений часто в міркуваннях звертається до ідей французького природознавця Ж.Б. Ламарка.

П. Сорокін у процесі соціальної еволюції відводить людині ключову роль, бачив перетворювальну силу людського розуму та можливість за його допомогою вдосконалювати соціальну організацію. Він уважав, що біологічний закон боротьби за існування, знищення слабких сильними в людському суспільстві не має місця. Людство замінило його законом взаємної допомоги й солідарності, «охорони слабких і пристосування умов до своїх потреб» [14, с. 521]. Досліджуючи соціотворчий потенціал людини, П. Сорокін задається питаннями: чи існують кордони впливу людини в природний процес соціального розвитку, чи існує межа, яку людство не може в ньому перетнути? П. Сорокін – переконаний оптиміст, він, ставши класиком філософсько-соціологічної думки й написавши свою найвідомішу книгу «Криза нашого часу», яка ввібрала в себе його принципові ідеї про кризу сучасної культури, зберіг впевненість у тому, що людство обов'язково впорається з труднощами, які постали перед ним [18]. Витоки цієї переконаності ми знаходимо вже в перших його наукових працях, у яких він прагнув зрозуміти основні фактори соціального розвитку та місце в ньому людини.

Непрямым підтвердженням того, що П. Сорокін надавав великого значення вивченню механізму соціальної еволюції, є унікальна перша радянська програма викладання соціології, складена вченим у 1919 р. Теоретична соціологія, на його думку, повинна мати три основні розділи, один із яких він назвав «соціальна генетика». Ця теорія еволюції суспільного життя й окремих його сторін мала досліджувати закони розвитку соціальних явищ. «На відміну від багатьох, – зазначав учений, – під генетичною соціологією я розумію не вінегрет з історії окремих інститутів (сім'ї, релігії, форм політичного устрою тощо), їх студіювання є предметом історичних дисциплін, а дослідження їх виникнення та основних ліній розвитку у сфері народонаселення й суспільних процесів» [14, с. 533]. Соціальна генетика, за його задумом, повинна увінчувати попередні два розділи: соціальну аналітику та соціальну механіку.

П. Сорокін окреслив коло питань, на які повинна дати відповіді генетична соціологія: як і чому зародилося спільне життя людей; яких змін знає анатомо-фізіологічна структура та психічне життя людини в процесі історичного розвитку й чому; яке за своєю будовою буде прийдешнє «граничне» суспільство; посилюються чи послаблюються антагонізми соціальних сил тощо. Він уважав, що в соціально-філософській науці важливою є відмова від спрощеного монізму, який розглядає механізм людської історії як рівняння з одним невідомим. Соціологія розуміється дослідником «як наука про поведінку людей (форми, причини й

результати), що живуть у середовищі собі подібних, а не як наука про якийсь єдине суспільство» [14, с. 533–534]. Соціологія при цьому повинна мати яскраво виражену практичну спрямованість.

Важливим є трактування П. Сорокіним поняття «соціальне явище» в монографії «Злочин і кара, подвиг і нагорода». «Соціальне явище, – писав він у 1913 р., – соціальний зв'язок, що має психічну природу та реалізується в свідомості індивідів, який водночас виходить за його межі за своїм змістом і протяжністю. Це те, що багато хто називає «соціальна душа», це те, що інші називають цивілізацією й культурою, це те, що треті визначають терміном «світ цінностей», на протигагу світу речей...» [15, с. 18]. Важко не помічати того, що психічне є апріорне зазначення соціальних явищ. Визначаючи соціальне явище як соціально-психічну взаємодію, він виділяє дві сторони соціального явища: внутрішню – психічну, зовнішню – символічну [15, с. 25–34]. Психічне начало П. Сорокін намагається простежити в найрізноманітніших категоріях. Наприклад, всяке право, зазначає молодий учений, складається з певних психічних переживань, а також певних символів, правових установ тощо, які об'єктивують першу категорію явищ [14, с. 46]. Особливу увагу він приділяє можливості правильної психічної взаємодії [15, с. 35–41]. На жаль, із роками психологічний струмінь його міркувань відтісняється на другий план, інтерес до вивчення культурних символів стає домінуючим.

Револьюційні потрясіння початку ХХ століття, а також захоплення біхевіористською концепцією Дж. Уотсона призвели до того, що П. Сорокін відмовляється від застосування в соціології глибинного психологічного підходу, характерного для європейської традиції. Головна причина зацікавлення неоеволюціоністів біхевіоризмом полягала в тому, що біхевіористська психологія, яка трактує поведінку індивіда як серію реакцій на стимули зовнішнього середовища, давала змогу виключити з дослідження суб'єктивні сторони людської поведінки і сприяла тим самим реалізації позитивістської вимоги про об'єктивність вивчення спостережуваних виявів людської поведінки. Дослідник В.Г. Лук'янов указує у зв'язку з цим, що «набір понять щодо душевних станів індивіда та його переживань, згідно з методологічними вимогами біхевіоризму, повинні бути сформульованими в термінах поведінки (а не внутрішніх бажань, почуттів) суб'єкта...» [6, с. 183]. П. Сорокін застосував біхевіористські ідеї до соціологічного аналізу в роботі «Соціологія революції» (1925), у якій причини революції вбачає в базових потребах та інстинктах людини [2].

Суспільство має прагнути до такого стану, за якого людина може розвивати свої здібності, і допомогти суспільству в цьому можуть наука й чуття мас, а не революції. Соціолог називає революцію «великою трагедією», визначає її як «машину смерті, яка зумисне нищить по обидва боки найздоровіші та працездатні, найвидатніші, обдаровані, вольові й розумово кваліфіковані елементи населення» [3, с. 45]. Революція супроводжується насильством і жорстокістю, скороченням свободи, а не її збільшенням. Вона деформує соціальну структуру суспільства, погіршує економічне та культурне становище соціальних класів. Єдиним способом поліпшення й реконструкції соціального життя можуть бути тільки реформи, що проводяться правовими та конституційними засобами. Кожній реформі має передувати наукове дослідження конкретних соціальних умов, і кожна реформа повинна попередньо «тестуватися» в малому соціальному масштабі.

У фундаментальній праці «Система соціології» (1920) П. Сорокін переглядає власну концепцію соціальної еволюції [18]. Відповідно, змінюється і його визначення соціального явища, під яким він тепер розуміє суспільство, суспільне життя й суспільні відносини. Науковець так пояснює взаємозв'язок цих понять: «Усяка сукупність людей, які спільно живуть і впливають один на одного або взаємодіють один із одним, називається соціальною групою чи суспільством. Їхнє спільне життя називається життям. Їхні

взаємні відносини – громадськими чи соціальними відносинами» [18, с. 12]. Внутрішня, психічна, сторона соціального явища, яку раніше він виділяв, тут відсутня. Починаючи з 1920-х років, учений виключає психічну природу людини із соціально-філософського аналізу, починає оперувати абстрактними поняттями «людина», яка постає вже не як індивідуально-психічна, а як абстрактна соціальна істота. Кінцевим і головним завданням соціології, вважає дослідник, є розуміння поведінки та діяльності людей. Оскільки доля будь-якої людини залежить від поведінки інших людей, то «для вирішення цього завдання ... потрібно розглядати людину не як самотню істоту, а як «співсуспільника», *socius* 'a, що живе в середовищі собі подібних» [18, с. 13–14].

У «Системі соціології» намігився перехід від органістичного дослідницького підходу до абстрагованого системного методу аналізу соціальної еволюції. У роботі суспільство розглядається як структуроване ціле. П. Сорокін висловився за обмеження суб'єктивного психологізму та нормативізму, надаючи перевагу вивченню явищ, які доступні спостереженню. Якщо в 1913 р. вчений розглядав соціологію як науку про поведінку людей, а не про якийсь єдине суспільство, то вже у 1920 р. головним завданням соціології він вважає «вивчення суспільства (населення), суспільного життя й суспільних відносин» [18, с. 12]. Структурний підхід отримав подальший розвиток у наступних роботах П. Сорокіна.

Проблеми соціальної еволюції, взаємини людини та суспільства постійно перебували в полі зору П. Сорокіна. Для того, щоб ще виразніше показати динаміку його поглядів на ці процеси, звернімося до двох найбільш цікавих у контексті дослідження праць ученого. Одна з них – «Про так звані фактори соціальної еволюції» – була написана на початку його творчого шляху, в роки першої світової війни, друга – «Соціокультурна динаміка і еволюціонізм» (1945) – вийшла з-під пера майстра в період Другої світової війни. Обидві вони присвячені аналізу причинних факторів еволюції, проте самі назви свідчать уже про зміну пріоритетів.

Питання про причини або «фактори» соціальної еволюції заговорились більше, ніж у часи обґрунтування соціології О. Контом. «Тепер кожен більш-менш значний соціолог, – зазначає П. Сорокін, – вважає мовби професійним обов'язком поставити й так чи інакше вирішити це питання» [14, с. 522]. Усі спроби пояснення процесу соціальної еволюції зводилися майже виключно до розробки, проблеми «факторів». Питання про внутрішній механізм саморозвитку соціуму практично не порушувалося. П. Сорокін не був тут винятком. Перевага надається дослідженню окремих структурних складових частин соціогенезу, а не системного аналізу їх взаємодії. Учений переконаний, що соціологія повинна вивчати лише соціальні фактори розвитку, тобто такі явища, які притаманні тільки людям і підкреслюють відмінність людини від тварини: «Видавати за соціальні фактори те, що властиво всьому світу тварин ... заняття малопродуктивне й у всякому разі не економічне». П. Сорокін при цьому не заперечує значимість для соціальної еволюції всієї сукупності факторів, як соціальних, так і біологічних, а також «фізико-хімічних» (географічних, кліматичних тощо) [14, с. 523–525]. Такий підхід буде переважати довгий час. Тільки в середині 1970-х рр. із розвитком соціобіології відбудеться зміна пріоритетів: увага дослідників буде прикута до спільного в поведінці людини та інших високоорганізованих тварин.

П. Сорокін не тільки однозначно стверджує значущість соціальних факторів розвитку суспільства, а й намагається знайти відповідь на принципове питання: який же фактор зумовлює характер соціальної еволюції? Свої творчі пошуки він починає з визначення сутності соціального явища. Науковець доходить висновку, що «сутністю соціального явища слугує факт взаємодії індивідів і груп». Взаємодія при цьому має бути свідомою, а не інстинктивною або рефлекторною. Під свідомою взаємодією вчений розуміє «обмін відчуттів, уявлень, почуттів, емоцій тощо, а ще коротше – колективний досвід» [14, с. 525–526]. Отже, якщо

ще в 1913 р., розкриваючи сутність соціального явища, вчений робив акцент на індивіді та його психофізичній природі, то вже через рік його погляд звертається до колективної свідомості. Колективна свідомість і колективний досвід при цьому практично не розмежовуються. Дослідницький інтерес науковця перемикається з психічної на культурну складову частину розвитку суспільства.

Колективний досвід, згідно з П. Сорокіним, виникає як результат взаємодії досвідів, він безпомилковий, призводить до утворення абстрактних понять, із появою яких власне й починається знання (наука) в суворому сенсі слова. Отже, в людському суспільстві взаємодія набуває специфічно свідомої форми, доходить до свого логічного завершення у вигляді науки й культури. Починаючи свої міркування з того, що в результаті постійної психічної взаємодії (обмін відчуттів, сприймань, уявлень тощо) утворюється світ понять, П. Сорокін поступово відмовляється від психічного начала, бачить сутність соціального явища як «світ понять, абстрактних концептів, що в сумі становлять те, що називається людським знанням або наукою». У результаті аналізу він дійде такої думки: «... Людське суспільство, вся культура й уся цивілізація в кінцевому підсумку є ні що інше як світ понять, застиглих у певній формі та в певних видах...» [14, с. 527–528]. Застигле, в контексті його думок, – не задержані, а усталене в категоріях, поняттях.

Погляди П. Сорокіна в цей період украй суперечливі, вчений перебуває в стані пошуку свого наукового кредо. З одного боку, у роботі «Історична необхідність» у нього звучить гімн людині, її великій місії в історії еволюції, практично одночасно в статті «Про так звані фактори еволюції» викристалізується ідея, якій П. Сорокін присвятить усе подальше життя, – про велике призначення науки й культури в еволюційному процесі. Від живої людини вчений усе більше йде у світ понять і абстракцій, не знаходячи там місця психіці та свідомості окремої особистості. На своє питання про те, яка ж основна причина, що зумовлює певний характер еволюції, П. Сорокін знаходить надзвичайно просту, на його думку, відповідь: «Так як сутність соціального процесу становить думка, світ понять, то, очевидно, він же є основним початковим фактором соціальної еволюції» [14, с. 531].

У роботі «Соціокультурна динаміка й еволюціонізм» чітко простежується скептичне ставлення П. Сорокіна до впливу психологічної науки на теорію соціальної еволюції. Зокрема, він пише: «Незважаючи на те, що теорії, в яких підкреслюється важлива роль географічного, біологічного та психологічного чинників у соціокультурній зміні, продовжують розвиватися, вони напевно чи додали що-небудь до того, що вже було сказано ними в минулому столітті» [16, с. 372]. Науковець критично оцінює соціальну енергетику, соціометричні, рефлексологічні, психоаналітичні й багато інших соціологічних теорій причинності і зміни, що запозичують різноманітні принципи та методи природничих наук. Він відводить головну роль культурологічному факторові. Протягом усієї історії розвитку західного суспільства та його культури жоден із «первинних» чинників, вважає П. Сорокін, не був відповідальним за зміну інших факторів: «Швидше навпаки, зміна, яка зазнала вся панівна соціокультурна система Заходу, стала відповідальною за всі різновиди розвитку в його економічній, релігійній, політичній та інших підсистемах...» [14, с. 189].

П. Сорокін зазначає, що всі види соціального буття (світорозуміння, мистецтво, практика) зумовлені знанням (наукою), тому соціальні відносини, врешті-решт, зумовлюються думкою. Тому недивно, що надалі вчений і присвячує свою основну працю проблемам соціокультурної динаміки [19]. При цьому треба пам'ятати, що починав він свої дослідження для того, щоб, урешті-решт, краще зрозуміти сутність психічних змін і їх вплив на процес еволюції. Завершуючи свою статтю «Про так звані фактори соціальної еволюції», П. Сорокін писав: «Так як зміна практики, побуту, зокрема способів і знарядь виробництва, а рівним чином і всієї правової й політичної організації настає лише після

відповідної зміни в психіці, в ідеях, у знаннях і в переконаннях і без цієї попередньої психічної зміни вона не може настати, то, очевидно, що ця матеріальна революція не може бути причиною психічної, а може бути тільки її наслідком: вона тільки мовби символ, що виражає цю психічну зміну» [14, с. 531]. Видатний соціолог прагне зрозуміти місце культури й науки, а не окремої людини в процесі соціальної еволюції.

У роботах П. Сорокіна ми знаходимо не тільки обґрунтування культурологічного методу аналізу соціального розвитку, а й один із кращих історіографічних оглядів цього напрямку в соціології. Соціологія ХХ століття не відкрила жодного нового соціокультурного фактора, але визначила їх набагато точніше, «розклала» на безліч більш певних і чітких «незалежних змінних», дала більш певні знання про зв'язки між ними, порівняно із соціологією позаминулого століття. Це стало можливим завдяки накопиченню багатого фактичного матеріалу. Було надійно перевірено обґрунтованість багатьох причинних гіпотез. Це прагнення до точності й надійності призвело сучасну соціологію до одного найбільших її упушень – «принесення приблизної дійсності в жертву оманливій точності» [17, с. 372–374].

П. Сорокін виділяє чотири напрями пошуків постійних рис соціокультурних змін.

По-перше, ретельно вивчалися постійні сили, або фактори, соціокультурної зміни: спадковість, раса, інстинкти, рефлекси, почуття, щільність і кількість населення, мобільність, економічний, релігійний фактори тощо, їх вплив на поведінку людей, а також те, як і чому відбуваються коливання та зміни самих цих факторів; розглядалися соціокультурні наслідки дії кожної біопсихічної змінної.

По-друге, досліджувалися постійні процеси й такі, що повторюються в соціокультурному універсумі: ізоляція, контакт, взаємодія, імітація, адаптація, конфлікт, відчуження, диференціація, інтеграція, організація, міграція, мобільність тощо, а також питання групової динаміки: як суспільні групи виникають, організуються та дезорганізуються, знаходять і втрачають своїх членів, як розподіляють їх усередині групи тощо.

По-третє, аналізувалися стійкі, повторювані, значимі причинно-функціональні зв'язки між різними космоціальними, біосоціальними та соціокультурними двома й більше змінними (сонячними плямами, діловою активністю і злочинністю; кліматом, мисленням і цивілізованістю; щільністю населення та ідеологією; урбанізацією і злочинністю; громадською аномією й кількістю самогубств; станом економіки та злочинністю; між формами релігії й формами політичної та економічної організації тощо), починаючи з найвужчих і закінчуючи гранично широкими.

По-четверте, вивчалися постійно повторювані ритми, осциляції (коливання), флуктуації, цикли та періодичності в ході соціокультурного процесу спочатку в теорії й історії образотворчого мистецтва, в економіці, дослідженнях промислових циклів, потім у суспільних і природничих науках. За невеликим винятком (Гегель, Тард, Данилевський і деякі інші), суспільствознавці та філософи нехтували багатою традицією китайських та індійських мислителів, традицією Платона, Аристотеля й Полібія, які зосередили свої дослідження соціальної динаміки на повторюваних циклах, ритмах, а не на вічних лінійних тенденціях. ХХ століття продемонструвало теоретичну правоту дослідників циклічного і спірального соціального руху. Однак навіть у середині минулого сторіччя багато філософів і соціологів перебували в науковому «тумані» й не помітили, що стався рішучий відхід від лінійних тенденцій і що відбулася зміна дослідницького інтересу: науковий інтерес сконцентрувався на ритмах, які повторюються, і періодичності. Більше того, лінійна послідовність стадій, або фаз, соціокультурного процесу, завдяки вичвенню ритму, теж отримала більш надійну теоретичну основу.

Через два роки, у 1947 р., П. Сорокін поглиблює свій аналіз ключових орієнтирів соціокультурних пошуків, подає глибокий історіографічний аналіз і систематизацію со-

ціокультурного спрямування соціології. Головним завданням соціокультурного спрямування, на його думку, стало вивчення природи, структурних і динамічних якостей соціокультурного простору. Виділивши в оточуючій людину дійсності три світи: неорганічний, органічний і надорганічний, П. Сорокін багато зробив для соціально-філософського пояснення розвитку суспільства. Праці П. Сорокіна, а також М.М. Ковалевського, Е. Де-Роберті, Е. Дюркгайма, П. Фоконне, М. Мосса, Л. Леви-Брюля, Ч. Кулі, А. Тойнбі та багатьох інших переконливо показали, що надорганічні або соціокультурні явища виникають у зв'язку з «міжцеребральною взаємодією» людей. «Як взаємодія клітин виробляє багатоклітинний організм, що відрізняється від складових його взятих окремо клітин, так і взаємодія людей зумовлює соціокультурне явище, реальне суспільство або соціокультурна система... Структурні та динамічні властивості наявної системи міжособистісних чи міжгрупових дій радикально відрізняються від властивостей простої арифметичної суми цих індивідів» [14, с. 185]. Під культурою соціолог розумів усе те, що створено або модифіковано в результаті взаємодій людей. Визначаючи культуру як протилежність природі, він зауважував, що всі неорганічні й органічні явища та процеси стають соціально значимими тільки тоді, коли вони набувають «культурних якостей». До культурних якостей П. Сорокін зараховував «значення, норми, цінності», які індивіди або суспільство вкладають у реальні предмети і процеси в певну історичну епоху. Головною культурною якістю, на його думку, є цінності, серед яких універсальними варто визнати затверджені ще Платоном істину, красу, добро й користь.

Взаємодія, справедливо вважає П. Сорокін, змінює біологічні та психологічні характеристики людини й виробляє соціокультурну реальність, відмінну від біологічної чи психологічної реальності. Соціокультурні явища не вимагають пояснення з погляду психологічних характеристик своїх членів, а повинні пояснюватися тільки «з погляду властивостей соціокультурної взаємодії, в матрицю якої вони закладені» [14, с. 185]. Звичайно, становлення особистості та її поведінка в суспільстві залежать від соціокультурних норм і традицій, особливостей соціокультурного простору, в якому вона функціонує, але це ні в якому разі не означає, що самі соціокультурні явища не потребують психологічного (не потрібно отожднювати з емоційним) обґрунтування, а особливості індивідуальної психіки (її свідомого й підсвідомого рівнів) не впливають на протікання соціогенезу.

Подальші дослідження варто вести в напрямі прикладного застосування теоретичних надбань великого вченого до української соціальної дійсності.

Література

1. Василенко В.В. П.А. Сорокін – выдающийся ученый, педагог и общественный деятель прошлого века / В.В. Василенко // Вестник Московского университета им. М.В. Ломоносова. Серия 18 / Московский университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2010. – С. 31–44; Социология и политология. – № 1.
2. Добренъков В.И. Кризис нашего времени в контексте теории социокультурной динамики П.А. Сорокина: пророчество о судьбах мира и России / В.И. Добренъков // Вестник Московского университета им. М.В. Ломоносова. Серия 18 / Московский университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2010. – С. 5–21; Социология и политология. – № 1.
3. Кордун В.А. Научное наследие Питирима Сорокина: проблема философского анализа / В.А. Кордун // Наука. Религия. Суспільство / Донецький держ. ін-т штучного інтелекту та ін. – Донецьк, 2008. – № 4. – С. 42–47.
4. Кулакова Ю.Ю. Трансформация современных государств: теория и практика / Ю.Ю. Кулакова // История государства и права: научно-правовое издание / Издательская группа «Юрист». – М., 2010. – № 13. – С. 17–19.
5. Ломоносова В. Питирим Сорокин и парадигмы глобального развития ХХІ века (обзор конференции) / В. Ломоносова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12 : научно-теоретический журнал / Санкт-Петербургский универ-

ситет. – СПб., 2015. – С. 146–148; Психология. Социология. Педагогика. – Вып. 2.

6. Лукьянов В.Г. Методология научного познания и теория ценностей П.А. Сорокина / В.Г. Лукьянов // Вестник Московского университета им. М.В. Ломоносова. Серия 18 : научный журнал / Московский университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2012. – С. 182–194; Социология и политология. – № 1.

7. Осипов Г.А. «Третье измерение» в социологии П.А. Сорокина: оценка нравственности современного общества / Г.А. Осипов // Журнал социологии и социальной антропологии / СПб. гос. ун., ф-т социологии ; Соц. ин-т РАН ; Соц. об-во им. Ковалевского М.М. – СПб., 2009. – Т. 12. – № 4 (49). – С. 67–79.

8. Пономарева И.В. Социологическое наследие П.А. Сорокина в представлении американских исследователей / И.В. Пономарева // Социологические исследования : научный и общественно-политический журнал / Российская академия наук. – М., 2011. – № 4 (324). – С. 131–140.

9. Шаповалов В.А. Кризис нашего времени в научном наследии П.А. Сорокина / В.А. Шаповалов, В.В. Васильева // Вестник Московского университета им. М.В. Ломоносова. Серия 18 / Московский университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2010. – С. 29–44; Социология и политология. – № 2.

10. Cuzzort R.P., King E.W. (1995). Twentieth-Century social thought (5th ed.). – New York, NY : Harcourt Brace College Publishers.

11. Gambescia C. (2002). Invito alla lettura di Sorokin. – Rome, Italy: Edizioni Settimo Sigillo, 2002.

12. Johnston V.V. (1995). Pitirim A. Sorokin an Intellectual Biography. – Lawrence, KS: University Press of Kansas.

13. Гриценко І.С. Вихованець Університету Св. Володимира Лев Петражицький / І.С. Гриценко, В.А. Короткий // Вибрані праці : у 2 кн. / Л.І. Петражицький. – К. : Либідь, 2011. – Кн. 1. – 2011. – С. 5–32.

14. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин ; общ. ред. А.Ю. Согомонов. – М. : Политиздат, 1992. – 543с.

15. Сорокин П. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П. Сорокин ; вступ. ст., сост. и примеч. В.В. Сапов ; Русский Христианский гуманитарный ин-т. – СПб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного ин-та, 1999. – 448 с.

16. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени / П.А. Сорокин ; пер. с англ., послесл. и прил. Т.С. Васильева ; РАН, Институт социологии. – М. : Наука, 1997. – 351 с.

17. Сорокин П.А. Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь / П.А. Сорокин ; Институт социологии РАН, Международный ин-т П. Сорокина – Н. Кондратьева. – М. : Академия, 2003. – 683 с.

18. Сорокин П.А. Система социологии / П.А. Сорокин. – М. : Астрель, 2008. – 1003 с.

19. Sorokin Pitirim A. (1966). Sociological Theories of Today. Joanna Cotler Books – International Edition, October.

Анотація

Найдьонов О. Г. Погляди Питирима Сорокіна на причини й фактори розвитку суспільства. – Стаття.

В еволюційному процесі П. Сорокін убаचाє велике призначення науки й культури. Основна причиною розвитку суспільства він визначає світ понять. Думка є основним початковим фактором соціальної еволюції. Сучасна соціологія повинна враховувати, що існує ще багато приблизного в соціально-філософському аналізі. Суспільствознавцям і філософам важливо під час дослідження соціальної динаміки важливо зосередитися на повторюваних циклах, ритмах, а не на лінійних тенденціях. ХХ століття продемонструвало теоретичну правоту дослідників циклічного і спірального соціального руху. Соціальні символи стають важливим предметом наукового аналізу.

Ключові слова: конфлікт шаблонів, соціальна поведінка, соціальне явище, соціальні символи.

Аннотация

Найденов А. Г. Взгляды Питирима Сорокина на причины и факторы развития общества. – Статья.

В эволюционном процессе П. Сорокин видит великое предназначение науки и культуры. Основной причиной саморазвития общества он определяет мир понятий. Мысль является основополагающим фактором социальной эволюции. Современная социология должна учитывать, что существует еще много приблизительного в социально-философском анализе. Обществоведам и философам в исследовании социальной динамики важно сосредоточиться на повторяющихся циклах, ритмах, а не на линейных тенденциях. ХХ век продемонстрировал теоретическую правоту исследователей циклического и спирального социального движения. Социальные символы становятся важным предметом научного анализа.

Ключевые слова: конфликт шаблонов, социальное поведение, социальное явление, социальные символы.

Summary

Найденов О. Г. Views of Pitirim Sorokin on the causes and factors of a social development. – Article.

In the evolutionary process Sorokin sees great destination science and culture. The main reason for self-development of society it defines the world of concepts. The idea is the main initial factor of social evolution. Contemporary sociology should take into account that there is a lot about the socio-philosophical analysis. Social scientists and philosophers important to focus on the study of social dynamics in repeated cycles, rhythms, not the linear trends. XX century. demonstrated the correctness of theoretical research and cyclical spiral of social movements. Social symbols are important subject of scientific analysis.

Key words: conflict patterns, social behavior, social phenomenon, social symbols.